

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ТАРМОҚЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Республика онлайн илмий-амалий конференцияси
МАТЕРИАЛЛАРИ
(2020 йил 5 май)

САМАРҚАНД – 2020

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИСИНСТИТУТИ

**ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ
ТАРМОҚЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ
ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА
АУДИТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ**

**Республика онлайн илмий-амалий конференцияси
МАТЕРИАЛЛАРИ
(2020 йил 5 май)**

САМАРҚАНД – 2020

2. Пардаев М.Қ., Шоалимов А.Х., Пардаев И.Р., Исроилов Ж.И. Бошқарув таҳлили. Маърузалар курси. Самарқанд, 2004 йил, 256 бет
3. Романова Л.Е. и др. Экономический анализ. Учебное пособие. Питер-2011 год, 332 стр.
4. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. Учебник. Минск «Новое знание», 2001 год, 686 стр
5. Шоалимов А.Х. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. Тошкент-2017 йил, 392 бет
6. Қудратов Т., Қудратова И. Қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятининг таҳлили. Ўқув қўлланма. Самарқанд-2008 йил, 192 бет
7. Қудратов Т., Файзиева Н. Қишлоқ хўжалик кпрхоналари фаолиятининг таҳлили. Дарслик. Самарқанд, 2010 йил, 272 бет
8. Қудратов Т., Файзиева Н. Корхоналар фаолиятининг таҳлили ва назорати. Дарслик.- Т.: “Ворис” нашриёти, 2012 йил, 256 бет
9. Қудратов Т., Иброҳимов М. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. Т.: “Илм зиё”, 2017 йил, 8-нашри.

Ахроров З.О. – СамИСИ таянч докторанти

СОЛИҚЛАР МОЛИЯВИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА

Аннотация. Маколада солиқларнинг моҳиятига борасидаги баъзи назарий қарашлар, солиқларнинг молиявий муносабатларни ташкил этиш борасидаги хусусиятлари, иқтисодиётда солиқ муносабатларини йўлга қўйиш ҳақида фикрлар ўз аксини топган.

Калит сўзлар: солиқ, солиқ муносабатлари, молия, ишлаб чиқариш, категория.

Солиқлар узоқ тарихи давомида ишлаб чиқариш муносабатлари тизимида илмий тушунча ва мунозаралар сифатида амал қилишига қарамай, солиқларни тадқиқ қилиш уларнинг предмети, моҳияти, табиати, таркиби, хусусиятлари, кенгайтирилган қайта ишлаб чиқариш тизимида солиқларнинг ўрни ва бошқа масалалар тўлиқ ёритилмаганлиги ёки аниқланмаганлигини кўрсатди.

Афсуски, солиқларнинг умумий таърифи уларни бозор муносабатларининг тикланиши ва ривожланиши шароитида хўжалик юритиш амалиётида фойдаланиш мумкин бўладиган қиймат категорияларини амалга оширишга имкон бермайди.

Солиқлар ва солиқ муносабатлари тўғрисидаги конкрет амалий муаммоларни ўрганиш давомида биз кўп маротаба унинг энг умумий назарий масалаларига дуч келамиз. Шу муносабат билан, солиқлар ва солиқ муносабатлари тўғрисидаги фундаментал муаммоларини ишлаб чиқиш,

молиявий сиёсат вазифаларини ҳал этишнинг илмий асосланиши жиддий амалий аҳамият касб этади.

Афсуски, кўпинча амалиёт ходимлари ўртасида амалий вазифаларни ҳал этишда назариянинг муҳим эмаслиги тўғрисидаги (масалан, “Иқтисодий ҳодисалар ва уларнинг функцияларининг моҳияти тўғрисидаги мунозаралар жиддий аҳамиятга эгами? Асосийси – бу ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда иқтисодий ҳодисалардан фойдаланиш амалиётидир” ва ҳ.к.) фикрларни эшитиб қоламиз. Фикримизча, иқтисодий ҳодисаларнинг моҳияти ва функциялари тўғрисидаги бундай фикрлар ўз асосига кўра ишончли эмас. Чунки назария фақат ўзи учунгина мавжуд бўлмайди. У кенг маънода, амалиётни “рўёбга чиқарувчидир”, бироқ бу амалиётни илмий умумлаштиришда назариянинг ролини асло камайтирмаслиги лозим, у иқтисодий муносабатларни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шarti ва омили ҳисобланади. Демакки, ҳар қандай иқтисодий кўрсаткичнинг амалий таъсирчанлигини таъминлаш имконсиздир.

Шу билан бир вақтда, умуман олганда солиқларнинг умумий назарияси масалалари (солиқ категорияси тушунчаси, унинг объектив зарурлиги, такрор ишлаб чиқаришдаги роли, солиқларнинг функциялари ва бошқалар) таҳлили ҳақида фундаментал тадқиқотлар мавжуд эмас. Булар қуйидаги ҳолатлар билан боғлиқдир: биринчидан, бозор муносабатларига ўтгунга қадар, солиқлар роли таҳлили, уларнинг ҳозирги роли билан таққослаганда, иқтисодий жиҳатдан, камроқ аҳамиятга эга бўлганлиги, иккинчидан, солиқларнинг функцияси тўғрисидаги турлича талқинларнинг мавжудлигидир. Буларнинг барчаси шундан гувоҳлик берадики, умуман иқтисодий категория сифатидаги солиқларнинг моҳияти эмас, балки бюджет даромадларини шакллантириш мақсадида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш тизимида уларнинг алоҳида хусусиятлари ва вазифаларигина ўрганилмоқда.

Маълумки, ҳар қандай иқтисодий категориянинг моҳияти иқтисодий муносабатлар таркибини, категориянинг ўзига хос хусусиятларини, муносабатларнинг асосини ва унинг ижтимоий-иқтисодий тавсифини аниқлаши зарур.

Умуман олганда бизнинг иқтисодий адабиётларимизда молиявий категория ҳисобланган солиқлар моҳиятининг барча жиҳатларини топиш мумкин. Охириги 15 йилда ёзилган деярли барча адабиётларда солиқ муносабатларининг назарий таҳлили бирмунча бир андозада тадқиқ этилганлигини кўрмаслик мумкин эмас, уларда даставвал солиққа тортиш аҳамияти ва бюджетга тўлашлар тартиби аниқланади, солиқ турлари тавсифи берилади, солиқ тўловчи ва бюджет муносабатлари аниқланади, у ёки бу турдаги солиқларни киритиш тўғрисидаги баҳслар олиб борилади, солиқларнинг моҳияти аниқланади, функциялари таҳлил этилади ва бошқалар. Солиқларнинг тушунчаси ва моҳияти тўғрисидаги масалаларда, бугунги кунда (ватанимиз) олимлар(и) орасида молия соҳасидаги каби жиддий фарқланувчи тасаввурлар йўқ. Ушбу ҳолат ўз-ўзидан эътироз

чақирмаслиги мумкин эмас, чунки концепциялар ва таклифларнинг турличалиги орқасида объектив воқеликнинг тушунчаларида мураккаб ва зиддиятли акс эттириш жараёни туради.

Солиқ муносабатларининг асоси нима ҳисобланади, солиқлар молиянинг бир қисми ҳисобланадими, нима учун бозор муносабатларининг шаклланиши шароитларида билвосита солиқлар ва уларнинг давлат бюджетига марказлашуви ривожланади, солиқ категорияси ва унинг бошқа қиймат категориялари билан ўзаро алоқадорлигининг ижтимоий-иқтисодий ва умумиқтисодий мазмуни нимадан иборат каби саволларга батафсил жавоблар ҳозирча йўқ.

Солиқ муносабатлари таркибига объект ва субъектлар тавсифини ўз ичига олади. Солиқ муносабатлари марказлашган ва марказлашмаган фондларни яратиш ва улардан фойдаланиш, фондлар ва солиқ йиғувчилар (давлат органи бўлиши шарт эмас) ўртасидаги муносабатлар бўйича вужудга келади. Бу ҳолатни солиқлар ва солиққа тортиш масалалари бўйича барча назарий тадқиқотларда кўриш мумкин: дастлабки қарашда уларнинг барчаси ҳам ҳақлидек кўринади.

Бироқ, ушбу ҳолатдан бошқа бири келиб чиқади: солиқ муносабатлари нима учун вужудга келади, агарда пул манбаларининг марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган фондлари бўйича бўлса, унда миллий даромадни яратишнинг асоси нима ҳисобланади. Худди мана шу ерда назарий йўналишдаги мураккабликлар бошланади.

Агарда солиқ муносабатлари молиявий муносабатлар ҳисобланадиган бўлса (бу эса ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди), уларнинг умумийлиги тегишли иқтисодий (моддий) манфаатлар бўлиши лозим, чунки иқтисодий манфаатларсиз иқтисодий муносабатлар ҳам бўлмайди. Солиқ тўловчининг иқтисодий манфаати самарали молиявий муносабатлар ташкил этилиши ва умумхўжалик ва махсус фондлар яратилиши асосида фойда олишда ифодаланади. Солиқ тўловчининг молиявий солиқ манфаати эса шаклланган солиқ муносабатларида ўзи эришган моддий аҳволга таянишнинг кафолатини таъминлашда кўринади.

Агарда солиқ муносабатлари (яъни солиқ тўловчилар ва бюджет ўртасидаги муносабатлар) субъектлар иқтисодий манфаатлари кесишган жойда вужудга келса ва улар объектив ҳисобланса, у ёки бу манфаатларини амалга ошириш тегишли (мос равишдаги) субъектларсиз имконсиздир. Чунки солиқ муносабатлари, уларнинг иқтисодий категория сифатида бир бутунлиги нуқтаи назаридан, ҳам биринчи, ҳам иккинчи субъектга боғлиқ ҳисобланади.

Солиқ тўловчиларнинг бўлмаслиги, автоматик тарзда, давлат манфаатларини таъминлаш мумкин эмаслигини англатади. Чунки давлат тегишли ресурсларсиз, яъни умумдавлат фондларини яратиш учун зарур ҳисобланувчи субъектларнинг солиқ тўловларисиз ва ўз иқтисодий функциясига мувофиқ ҳолда харажатларни амалга оширмасдан туриб мавжуд бўла олмайди. Ахир ишлаб чиқарувчилар ўз хўжаликларида турлича

мақсадлардаги фондларни яратган ҳолдагина, ўз иқтисодий манфаатларини рўёбга чиқара олишлари мумкин, бу бюджетдан ташқари ташкилотларнинг (корхоналарнинг) хўжалик юритиш амалиёти бидан бевосита тасдиқланади. Манфаатларни рўёбга чиқаришнинг ушбу усули қанчалик самарали эканлиги эса мутлақо бошқа масаладир.

Демак, солиқ соҳасидаги иқтисодий муносабатлар – бу ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий манфаатларини амалга оширишнинг жами йиғиндиси эмас. Чунки бундай манфаатларни солиқ муносабатларисиз, яъни субъектлар ва бюджет ўртасидаги муносабатлар орқали ҳам амалга ошириш мумкин.

Солиқ муносабатларининг моҳиятини юқоридагидек талқин этиш, бизга солиқ муносабатлари – бу солиққа тортиш категориясининг анча ривожланган, кўринувчан, ўзгартирилган шакли деб умумлаштиришга имкон беради.

Демак, солиққа тортиш категорияси – бу нафақат солиқ муносабатлари (яъни иқтисодий адабиётларда талқин этилаётганидек, марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган фондлар яратилиши бўйича вужудга келувчи муносабатлар), балки солиқ тўловчилар иқтисодий манфаатларининг тизими ёки йиғиндисидир. Бизнингча, солиққа тортиш - бу шаклдан кўра (яъни солиқ муносабатларидан) нимадир кўпроқ нарса, у солиқ муносабатлари тушунчасига қараганда кўпроқ бирламчи, асосий, аниқловчи, қадимийроқдир.

Агарда бунда ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий манфаатларининг амалга оширилиши ишлаб чиқариш муносабатлари асосида юз беради деган фикрга кўшилсак, унда солиққа тортишни ҳам (яъни иқтисодий муносабатларнинг бир қисми ҳисобланувчи солиқ манфаатларининг амалга оширилиши) албатта бирламчи ишлаб чиқариш муносабатлари соҳасига киритишни талаб этади.

Афсуски, мавжуд назарий аҳамият касб этувчи илмий ишларда бундай масала ўртага қўйилмайди. Солиқларнинг моҳияти берилган таърифларда аниқланишича, нафақат формал фарқлар кўп, балки солиққа тортиш, солиқ тўловлари ва солиқ муносабатлари тушунчалари ўртасидаги фарқлар ҳам берилмаган. Ушбу турли иқтисодий тушунчаларни бир-бирига очиқчасига ўхшатиш мавжуд. Бу шунингдек, худди молияни молиявий муносабатлар билан ўхшатиш каби номақбулдир. Шак-шубҳасиз, солиққа тортиш ва солиқ муносабатлари марказлаштирилган фондларни яратиш ва фойдаланиш билан боғлиқдир.

Бизнинг тушунчамиз ва бошқлар ўртасидаги фарқ шундан иборатки, солиққа тортиш – бу бирламчи ишлаб чиқариш муносабатлари ҳисобланади, солиқ муносабатлари эса уларнинг ҳосиласидир, холос. Бундай мазмуннинг мотивини тан олишнинг, биринчи қарашда кам аҳамиятли фактининг тан олинишининг ўзи эса, солиқлар тўғрисидаги замонавий назариянинг кўплаб жиҳатларини, унинг амалий қўлланилишигача бўлган, анча чуқур даражадаги, назарий фикрлашларга олиб боради.

Юқорида баён этилганларни ҳисобга олиб, шундай хулоса қилишимиз мумкинки, солиқлар сифатида иқтисодий муносабатлар моддий ва номоддий ишлаб чиқаришда, унинг иқтисодий манфаатлари асосида иштирокчилари ўртасида вужудга келади. Ушбу эҳтиёж ишлаб чиқарувчининг иродаси ва онгига боғлиқ эмас, яъни уни объектив равишда бозор муносабатлари шароитида бюджет даромадларини шакллантириш зарурлигига олиб келади. Масалан, алоҳида солиқ тўловчига у бевосита солиқларни тўлашдан қочган ҳолда ўзининг бутун даромадини еб қўйиши мумкиндек туюлсада, у бунда унинг олдида турган бюджет ва қарз шаклидаги (уларсиз кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни ташкил қилиб бўлмайдиган) манбаларга дуч келади.

Солиқ категорияси мазмуни ва элементларини тўлиқ таҳлил қилишга давогарлик қилмаган ҳолда айтиш мумкинки, уни очиб бермасдан туриб, солиқларнинг моҳиятига тўлиқ кириб бориш, солиқлар тўғрисида етарлича ва аниқ билимга эга бўлиш мумкин эмас. Шунини ҳам айтиш муҳимки, солиқ бир бутун тузилма сифатида, элементлардан бирининг, айниқса солиқсиз тўловлар ёки солиқ йиғимларининг моҳиятини ва шунингдек бюджетни ҳам билдирмайди.

Солиққа тортиш бу бирламчи ишлаб чиқариш муносабатларининг белгисидир. Бошқача айтганда, ишлаб чиқарувчиларнинг ишлаб чиқариш муносабатларида нафақат соф ишлаб чиқариш манфаатлари, балки улар билан биргаликда давлат бюджети, яъни бюджет манфаатлари ҳам амалга оширилади. Реал иқтисодий ҳаётда ушбу манфаатлар бир-бири билан шунчалик қоришиб кетганки, уларни таққослаш ёки ажратиш нореал ва имконсиздир.

Мусаев Р.М. – СамИСИ доценти

Ходжиметова Д.З. – СамИСИ магистранти

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КОРХОНАЛАР МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Мақолада корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш иқтисодиётни модернизациялаш омили сифатида баҳоланиб, молиявий барқарорликнинг моҳияти, уни акс эттирувчи турли кўрсаткичлар ва молиявий барқарорликни таъминлаш йўллари бўйича хулоса ва таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: корхона, модернизация, молиявий барқарорлик, мезон.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналар молиявий-иқтисодий фаолияти энг муҳим тавсифи унинг тўловга қобиллиги ва

И. Кудратова	таҳлилни такомиллаштириш масаласи	
Ахроров З.О.	Солиқлар молиявий категория сифатида	278
Мусаев Р.М., Ходжиметова Д.З.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш йўллари	282
А.М.Арипова	Развитие инвестиционной сферы – в центре экономических реформ.	287
А.Н.Холиқулов, Д.Р.Махмудова	Кичик бизнес корхоналари бошқарув самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар ва уларни таҳлил қилиш йўллари	290
Т.Б.Имомқулов	Инвестициявий салоҳиятини ошириш ва хорижий инвестицияларни жалб этиш истикболлари	295
Ю.П.Урунбаева, Б.Мардонов, М.И. Умурзокова	Пути повышения уровня жизни население	297
М.С.Хамроев	Замонавий суғурта хизматлари тарихига назар	300
А.А.Эрматов	Акциядорлик жамиятларида корпоратив молия тамойилларидан фойдаланиш асослари	305
F.E.Jomonqulova, N.Sh.Tojiyev	Masofaviy ta'limda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning o'rni	308
М.М. Ибрагимов, У.А. Ширинов, О.Т Ширинова	Рақамли иқтисодиёт шароитида суғурта хизматларини ривожлантириш	312
Sh. I.Artikova	Innovatsion iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatishni rivojlantirish orqali bandlikni ta'minlash	314
Ж.О.Аминбоев	Бюджетга тўлов интизомини таъминлашда мукофот (reward card) карталари жорий этилишининг аҳамияти	317
Н.Н.Мавланов, О.И.Очилов	Хўжалик юритувчи субъектлар кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг моделини такомиллаштириш	319
Р.Ш. Хусайнов	Инвестиция жалб қилишда инвестицион шартномаларнинг аҳамияти	323